

De grenzen van het Eester- en Zandtsterrecht

door R.H. Alma

Inleiding

Dat de Ommelanden tot 1803 verdeeld was in rechtstoelen waarbinnen een redger of grietman rechtsprak, is algemeen bekend. Soms vallen deze rechtstoelen samen met een kerspel, maar in de meeste gevallen omvatten zij meer kerkdorpen. Enkele rechtstoelen (zoals Ter Laan en Ellerhuizen) beslaan slechts een deel van één kerspel. Als de merkwaardigst gevormde rechtstoelen mogen wel het Zandtsterrecht en het Zandtster Eesterrecht worden beschouwd. Het Eesterrecht bestond uit twee delen, één bij Ten Post en één bij 't Zandt. Deze laatste helft is het onderwerp van dit artikel.

De grenzen van de twee rechtstoelen zijn al eerder onderwerp van onderzoek geweest. De eerste benadering wordt gegeven in de *Geschiedkundige atlas van Nederland*¹. Het Zandtster Eesterrecht wordt hier aangegeven als een smalle strook langs de grens tussen Zeerijp en Eenum aan de westzijde en 't Zandt en Leermens aan de oostzijde. De grenzen van de rechtstoel 't Zandt zijn in deze atlas overigens ook niet juist afgebeeld. De eerste serieuze, op bronnenonderzoek gebaseerde benadering geeft de *Historische atlas* van Siemens². Volgens hem bestond het Eesterrecht uit het ingedijkte gebied ten noorden van 't Zandt, inclusief (oorspronkelijk) de uiterdijken van de Vierburen. In zijn artikel 'Eestrum, het Eesterrecht en de Spijkumerweg'³ concludeerde Hidde Feenstra dat de smalle strook tussen Zeerijp/Eenum en 't Zandt/Leermens wel degelijk ook tot het Zandtster Eesterrecht behoorde. Siemens' hypothese dat de Vierbuurster uiterdijken ook onder het Eesterrecht vielen, volgde hij niet.

In het artikel 'Oostrum in Eesterrecht' kwam ik tot dezelfde twee conclusies als Feenstra, maar op een aantal punten leidde het onderzoek tot een ander resultaat⁴. Uitgaande van het boerderijenboek heb ik destijds geprobeerd van zoveel mogelijk boerderijen de 18de-eeuwse bewoners te reconstrueren en te onderzoeken ten overstaan van welke redger (die van Eesterrecht of Zandtsterrecht) zij een boedelinventaris lieten opmaken of voogdijzaken afhandelden. Exacte grenzen leverde dat niet op, maar wel benaderingen daarvan, in de vorm van stippelijntjes die zoveel mogelijk langs logische grenzen slingerden tussen de verschillende boerderijen.

¹ *Geschiedkundige atlas van Nederland* 2 ('s-Gravenhage 1912-1934).

² B.W. Siemens, *Historische atlas van de provincie Groningen* ('s-Gravenhage 1962).

³ H. Feenstra, 'Eestrum, het Eesterrecht en de Spijkumerweg', *Driemaandelijke bladen* 52 (2000) 59-72; Hierin is een oudere lijst uit 1611 van ingezetenen van het Ten Poster en het Zandtster Eesterrecht opgenomen.

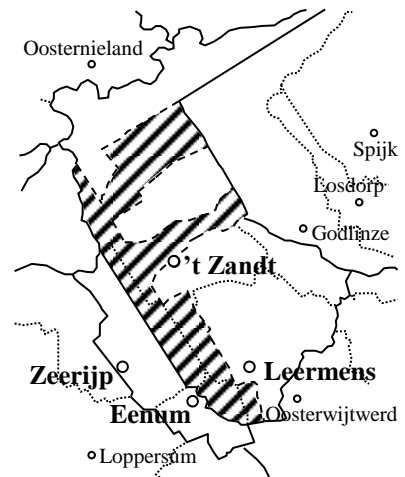
⁴ R.H. Alma, 'Oostrum in Eesterrecht. Duizend jaar Eenumhoogte', *Gruoninga* 44 (1999) 184-201; dez., 'Oostrum en het Eesterrecht', *Driemaandelijke bladen* 53 (2001) 123-128.

Siemens (1962)

Feenstra (2000)

Alma (1999, 2001)

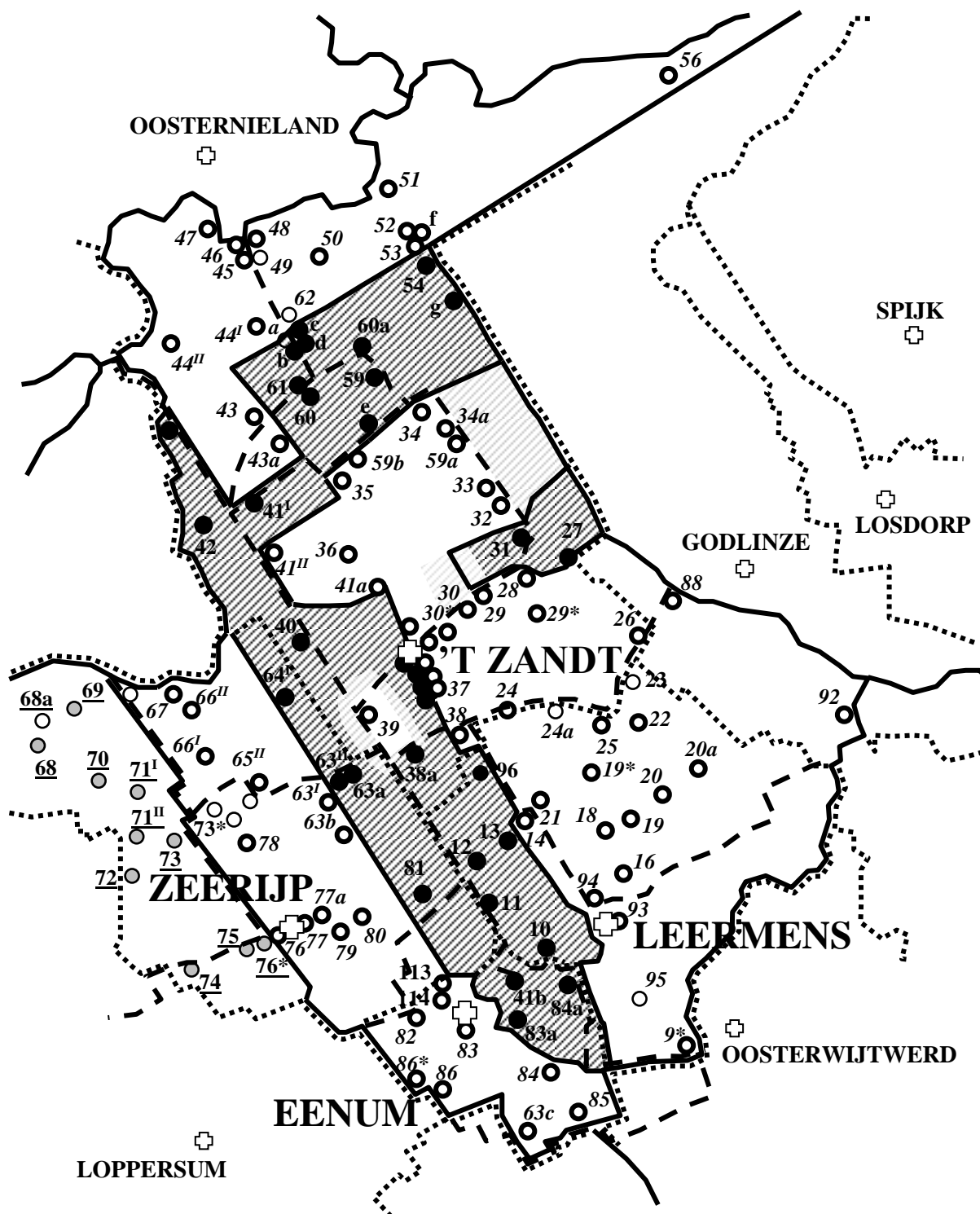
Het Eesterrecht (gearceerd) volgens de verschillende reconstructies. De kerspelgrenzen zijn gestippeld weergegeven.

Bij het onderzoek bleek dat niet alle boerderijen langs de Korendijk onder het Eesterrecht vielen, terwijl aan de andere kant ook boerderijen tussen het blok aan de Korendijk en de westelijke smalle strook onder die rechtstoel ressorteerden.

Zekerheid over de precieze grenzen is helaas niet te verkrijgen omdat de grenzen enkel vast te stellen zijn aan de hand van de bewoners, dus de locatie van hun huizen. Er zijn geen bronnen die aangeven of een bepaald onbewoond stuk land onder het Eester- of het Zandtsterrecht viel. Verder waren van lang niet alle boerderijen bewoners te vinden die een boedelinventaris op lieten maken of voogden aanstelden.

De vondst van de bewonerslijsten door Otto Nienhuis was aanleiding om dit onderzoek nauwkeuriger ter hand te nemen. Hiermee hadden we nu immers complete lijsten van bewoners tot onze beschikking, in elk geval van de kerspelen Zeerijp en Eenum en van 't Zandt voor zover zij onder het Zandtsterrecht woonachtig waren. Dat gaf een goede gelegenheid om de resultaten van de eerdere bewoningsreconstructie te toetsen, aangevuld met gegevens uit de 18de-eeuwse schouwregisters van de verschillende schepperijen, de administratie van de kerkelijke goederen en een aantal staatboeken, o.a. van de familie *Alberda*. Dit tijdrovende en toch nog verre van complete onderzoek nam enkele maanden in beslag. Grotendeels werden de eerdere conclusies bevestigd, maar daarnaast doken nieuwe problemen op, waardoor het onderzoek nóg gedetailleerder uitgevoerd moest worden. De reconstructie van de vroegere bewoningsgeschiedenis kon vooral ter hand genomen worden dankzij de onmisbare hulp van Gert Schansker, die niet alleen onbegrensd bronnen kon aandragen, maar ook actief meedacht en mij voor menige fout behoedde. De resultaten van dit onderzoek zullen hopelijk in een ander verband uitgewerkt worden; in dit artikel staan eerst de 18de-eeuwse gegevens centraal.

Hieronder worden de conclusies aan de hand van de grenzen besproken, met de klok mee, te beginnen bij het dorp Eenum. Waar de vermoedelijke grenzen samenvallen met een kerkelijke of waterstaatkundige grens, wordt dit aangegeven.

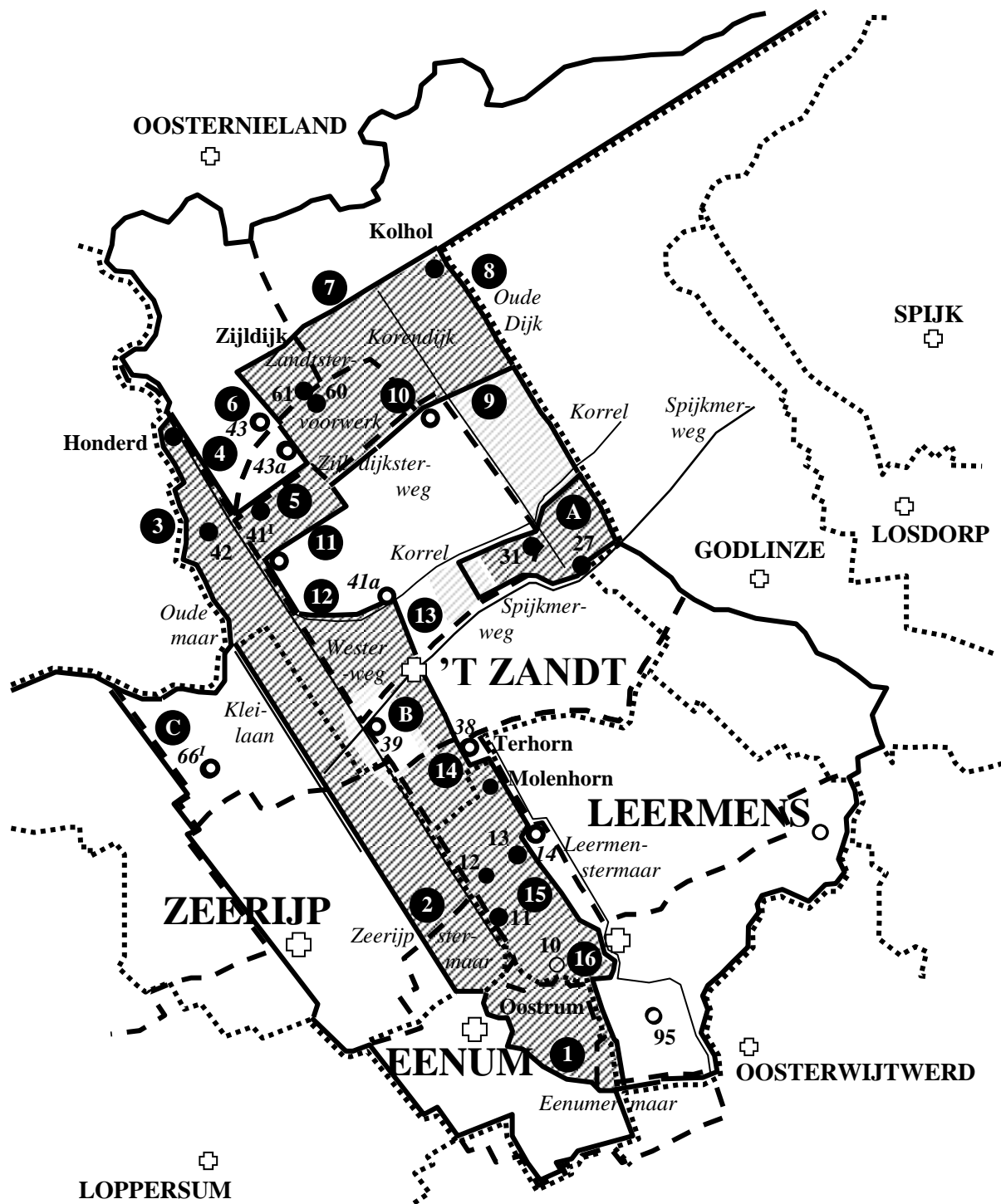
Overzicht van boerderijen en huizen naar de nummering in het boerderijenboek van 't Zandt. Huizen onder het Eesterrecht zijn met een zwarte stip en een nummer in romein weergegeven, die onder het Zandtsterrecht met een open stip en een cursief nummer en die onder het Lopsterrecht met een grijze stip en een onderstreept nummer. Kerspelgrenzen zijn gestippeld, waterstaatsgrenzen gestreept en (gereconstrueerde) rechtstoelgrenzen ononderbroken. Het (vermoedelijke) Eesterrecht is gearceerd

De grenzen van het Eesterrecht

1. De grens van het Eesterrecht wordt aan de zuidzijde gevormd door het Oosterwijdwerder- en Eenumermaar, dat ten oosten en noorden om het dorp Eenum slingert. Het gebied ten westen van Eenum ligt daarmee in het Eesterrecht en valt onder de kerkelijke gemeente Eenum.
2. Vervolgens volgt de grens aanvankelijk het Zeerijpstermaar in noordnoordwestelijke richting naar Zeerijp en strekt in een rechte lijn langs de Kleilaan tot aan het Oude Maar. Deze grens is vrij zeker, daar van verschillende boerderijen aan de beide zijden van deze grens de rechtstoel eenduidig is vast te stellen. Deze lijn loopt overigens door het kerspel Zeerijp. De Rijpster inwoners van het Eesterrecht bewoonden het gebied ten noordoosten van deze lijn.
3. De westelijke grens wordt vervolgens gevormd door het Oude Maar tot aan de buurschap, destijds enkel een huis, Honderd. Dit is tevens de grens van de Wijnjetilstereed en van het kerspel 't Zandt.
4. Vandaaruit zal de grens langs de Westerweg naar het zuidzuidoosten hebben gelopen. Dit is tevens de grens tussen de Wijnjetilstereed en de Zijldijkstereed. Boerderij 43 behoorde tot het Zandtsterrecht, evenals 43a, zoals nu vast is komen te staan.
5. Nu komen we bij een merkwaardig punt, want de grens moet vervolgens naar het noordoosten tussen de boerderijen 43a en 41^I (de oude locatie van Drieborg) gelopen hebben (tevens grens tussen Zandstervoorwerked en Korrelseed), wat resulteert in een vreemde smalle corridor tussen het Wiel (42) en het Zandstervoorwerk (60/61). Het land van Drieborg lag grotendeels ten zuidoosten van het Wiel en ten westen van de Westerweg, maar de boerderij zelf heeft in de 18de en 19de eeuw altijd ten oosten van de Westerweg gelegen en dat de bewoners onder het Eesterrecht vielen, wordt door alle beschikbare bronnen bevestigd.
6. Vanaf de weg naar 't Zandt volgt de grens weer een rechte lijn naar het noordwesten. Ten oosten ligt het land van de boerderijen op het Zandstervoorwerk (60/61), ten westen dat van de boerderijen 43a en 43.
7. De grens maakt dan een rechte hoek naar rechts, over Zijldijk en langs de weg tot aan Kolhol.
8. Vervolgens volgt het de Oude Dijk, die tevens de grens met de rechtstoel van Vierburen en het kerspel Godlinze vormt.
9. Na enkele honderden meters, in het verlengde van de Zijldijksterweg, slaat de grens weer rechtsaf in de richting van boerderij 34. Het is niet vast te stellen of het blok ten zuiden van deze lijn, met de Korendijk aan de westzijde en de Oude Dijk aan de oostzijde ook onder het Eesterrecht viel, daar in dit gebied, voor zover bekend, geen huizen stonden.
10. Vanaf boerderij 34 volgt de grens de Zijldijksterweg naar het westzuidwesten. Dit was tevens de grens tussen Korreleed en Zandstervoorwerkstereed. Het blok dat op deze wijze omsloten werd, was op een paar boerderijen na, destijds eigendom van het klooster Wittewierum.
11. De grens moet zich vervolgens tussen boerderijen 41^I en 41^{II} tot aan de Westerweg uitgestrekt hebben.
12. We slaan nu linksaf en volgen de Westerweg tot aan de voormalige rivier de Korrel, waarvan de loop op de topografische kaarten van vóór de ruilverkaveling nog goed herkenbaar is. De rechtstoel 't Zandt bestond uit zeven of acht clauwen, waarbij 't Zandt verdeeld is in een clauw boven (d.w.z. ten zuiden van) de Korrel en een clauw buiten (ten noorden van) de Korrel. Boerderij 41a lijkt geheel ten zuiden van de Korrel te liggen, maar vermoedelijk lag de behuizing ten noorden van dat riviertje, want de bewoners vielen met zekerheid onder het Zandtsterrecht.
13. Nu betreden we onzeker terrein. De enige mij bekende oude schriftelijke bron waarin melding wordt gemaakt van de grenzen van het Eesterrecht, is een opmerking in een 18de-eeuws staatboek⁵:

't Eester Reght, bestaende uit 't caspel Ten Post, Garrelsweer, het halve caspel 't Zant ten westen de wegh, daer onder mede de Zijldijk en voors nogh een gedeelte van de Zeerijp, Leermis en Eenum.

⁵ H.A. Farmsum, inv.nr. 209, fol. 1.

Overzicht van de grenzen, boerderijen en toponiemen die in de beschrijving zijn aangehaald. Het Zandtster Eesterrecht is gearceerd (onzekere gebieden in lichtgrijs). De rest van de kerspelen 't Zandt, Leermens, Eenum en Zeerijp viel onder het Zandtsterrecht, behalve het westelijke deel van Zeerijp, dat tot de rechtstoel Loppersum hoorde. Rechtstoelgrenzen zijn ononderbroken lijnen, de kerspelgrenzen zijn gestippeld en de waterstaatkundige grenzen tussen zijleden zijn gestreept. De cijfers en letters in een zwarte cirkel verwijzen naar de verschillende tekstpassages.

Hoe vaag deze omschrijving ook is, het geeft enige belangrijke informatie: zoals bekend bestaat het Eesterrecht uit twee gedeelten, het Poster en het Zandtster Eesterrecht. Inderdaad behoort tot dit laatste een (klein) gedeelte van Zeerijp, Leermens en Eenum, alsmede een blok bij Zijldijk (of beter: rond het Zandtstervoorwerk). Nieuw is echter de constatering dat de grens langs de weg loopt die het dorp 't Zandt van noord naar zuid doorsnijdt. Zoals gezegd wordt in het Zandtsterrecht onderscheid gemaakt tussen clauwen ten zuiden en noorden van de Korrel. In het Zandtster Eesterrecht zijn eveneens twee clauwen, Oostrum en Boven de Spijkerweg. Deze laatste weg liep vanuit Spijk naar het oostzuidoosten. Het lag daarom voor de hand om de rechtstoelgrens ook in de richting oost-west te zoeken, maar dat is, zo blijkt nu, ten onrechte.

Dankzij de bewonerslijsten van 1718 en 1734 en de informatie uit de schouwregisters, waarin de bewoners van het dorp 't Zandt in volgorde opgesomd worden, kunnen we bevestigen dat de inwoners van het dorp ten westen van de weg inderdaad onder het Eesterrecht vielen en die ten oosten daarvan onder het Zandtsterrecht.

Nog iets anders opmerkelijks viel op bij de reconstructie: vrijwel al het land van het dorp ten westen van de weg was eigendom van de Zandtster kerk, terwijl al het land ten oosten van de weg aan de pastorie behoorde. Verreweg de meeste inwoners van het dorp waren dus pachters van geestelijke goederen.

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat de grens tussen het Eester- en het Zandtsterrecht dus inderdaad de weg naar het zuiden gevolgd zal hebben. Voor wat betreft het noordelijke gedeelte kan dat echter niet door bronnen bevestigd worden, omdat er niet met zekerheid huizen of bewoners bekend zijn tussen boerderij 41a en het dorp 't Zandt. Wel is zeker dat een aantal bewoners ten oosten van de weg onder het Zandtsterrecht vielen. De grens volgde de weg voorts zuidwaarts tot aan Terhorn.

14. De weg van 't Zandt naar Leermens maakt daar een knik naar het oosten en direct daarna naar het zuiden. De boerderij met die naam (38) viel onder het Zandtsterrecht, onder het kerspel 't Zandt, maar waterstaatkundig onder de Leermensterbinneneed. De rechtstoelgrens volgt daar dus niet de weg, maar buigt pas na Terhorn naar het oosten. Het streekje ten zuiden daarvan, Molenhorn, blijkt namelijk weer tot het Eesterrecht te behoren.
15. Van hieraf volgt de rechtstoelgrens het Leermenstermaar tot aan Schatsborg of Bolsiersema (14). Deze boerderij viel weer onder het Zandtsterrecht (was zelfs een edele heerd in de rechtstoel) en de grens moet dus ten westen van het Leermenstermaar gelopen hebben, tussen boerderij 13 en Bolsiersema, zonder dat een duidelijke voor de hand liggende grens aan te geven is. We volgden hier de grens van het land dat (in 1832) bij Bolsiersema hoorde.
16. De grens lag vervolgens in ieder geval ten oosten van het dorp Leermens en daar tasten we enigszins in het duister. Van de boerderijen 10 en 95 heb ik de rechtstoel nog niet met zekerheid kunnen vaststellen (10 valt denkkelijk onder Eesterrecht). De 18de-eeuwer D.F.J. van Halsema geeft van een edele heerd in het Eesterrecht een localisering in het dorp Leermens, maar hij moet zich daar wel vergist hebben, want slechts enkele inwoners van dat dorp vielen onder het Eesterrecht. De lijst van 1611 geeft maar zes Leermsters en als we daar de bewoners van de boerderijen 10, 11, 12 en 13 en de Molenhorn van aftrekken blijft geen ruimte over voor huizen in of ten zuiden van het dorp Leermens. Daarom trek ik de grens van het Eesterrecht voorlopig langs het Leermenstermaar en vervolgens langs de weg naar Eenumerhoogte naar het westen en dan naar het zuiden langs de kerspelgrens tussen Eenum en Leermens tot aan het Eenumermaar.

Daarmee zijn we rond het Eesterrecht gewandeld. Problemen hebben we echter bij twee schijnbare enclaves:

- A. Een gebied rond boerderijen 31 en 27, die tot het Eesterrecht gerekend moeten worden. Ten noorden wordt dit gebied vermoedelijk begrensd door de oude loop van de Korrel, ten oosten door de Oude Dijk en ten zuiden door de Spijkerweg, die oorspronkelijk ten zuiden van boerderij 27 zal hebben gelopen. De westelijke grens is echter nog niet te geven, omdat er geen huizen of boerderijen bekend zijn tussen boerderij 31 en het dorp 't Zandt. De huizen in dat dorp zelf ten oosten van de weg behoorden in elk geval, zoals gezegd, tot het Zandtsterrecht. Op de kaart heb ik op een volstrekt willekeurige plek een stippellijn getrokken.

De dorpskom van 't Zandt, volgens de kadastrale minuutplan van 1832, met daarin (bij benadering en met de nodige onzekerheid) de besproken 18de-eeuwse huizen. De huizen ten westen van de weg vallen onder het Eesterrecht, die ten oosten onder het Zandtsterrecht, voor zover de gegevens uitsluitsel bieden.

- B. Het grootste mysterie wordt gevormd door boerderij 39, Lissebonheerd. Alle bronnen wijzen erop dat dit huis onder het Zandtsterrecht viel, maar het wordt omsloten door boerderijen onder het Eesterrecht. Het boerderijenboek stelt dat de oude naam van deze heerd Erensteheerd is, maar dat heb ik nog niet in een bron bevestigd gezien. Dat zou ook onwaarschijnlijk zijn, daar die heerd een edele heerd in de clauw buiten de Korrel was en dus ten noorden daarvan zou moeten liggen. Bovendien behoorden de rechten van Erensteheerd in de 17de eeuw aan de familie *Ompeda*. Een betere kandidaat lijkt Fosma Nije heerd, een edele heerd die wel in de clauw boven (ten zuiden van) de Korrel lag. Hiervan waren de rechten inderdaad in eigendom van de familie *Van Lissebon*. Een logische grens rond deze boerderij tussen het Eesterrecht en het Zandtsterrecht kan ik hier nog niet trekken.

Daarmee is de stand van zaken ten aanzien van het Eesterrecht genoegzaam weergegeven. De grenzen tussen het Zandtsterrecht en het Lopsterrecht verdienen echter ook aandacht. Siemens legt deze grens namelijk tussen de boerderijen 65^{II}, 66^{II} en 67 in het Zandtsterrecht en 66^I in het Lopsterrecht. De bewoners van deze laatste vallen echter ook onder het Zandtsterrecht en daarmee moet de grens iets westelijker liggen. Hieronder – en dat is voor genealogen het interessantst – worden de gegevens die inzicht geven over de rechtstoel waaronder de huizen en boerderijen vielen, opgesomd. Bewoners van wie een boedelinventaris of aanstelling van of afrekening door voogden gevonden is, worden hieronder genoemd met de aanduiding ‘inv.’, gevolgd door het betreffende jaar, de rechtstoel en de bronvermelding. Daarbij moet bedacht worden dat verschillende inventarissen later verkeerd zijn ingebonden, waardoor ze in het archief onder de verkeerde rechtstoel zijn beland.

Indien van een boerderij bekend is dat het een edele heerd is worden naam, clauw en rechtstoel vermeld. Wordt een persoon vermeld in de door Otto Nienhuis uitgegeven bewonerslijsten van 1718 en 1734 of de door Hidde Feenstra uitgegeven lijst van 1611, dan is dit enkel met dit jaar aangeduid. Wordt een bewoner juist niet vermeld dan wordt dit tussen haakjes vermeld. In een aantal gevallen is geen bewoner van bijv. 1718 bekend, maar wel bijv. in het verpondingsregister van 1721. Deze laatste is dan tussen haakjes vermeld.

Na de reconstructie bleek dat de door Nienhuis uitgegeven lijsten min of meer in een geografische volgorde zijn opgesteld, wat een aantal reconstructies versterkte.

Leermens

- B09*** De Winterij, bij Oosterwijdwerdertil, *Klaas Ebes* en zijn vrouw *Trijntje Jans* te Leermens, inv. 1765 (Z)⁶ en/of *Thomas Pieters*, winkelier, en *Aaltjen Klases* te Leermens, inv. 1787 (Z)⁷. Het is niet geheel zeker of zij op de boerderij woonden of in het dorp zelf.
- B10** Destijds Marten Strengheheerd. *Klaas Klaassen*, boedelscheiding 1790 (E)⁸, maar dat biedt geen absolute zekerheid over de rechtstoel waar de boerderij onder viel.
- B11** Kinghorn (huidige naam; destijds ook de naam voor het gebied waar B11, B12 en wellicht B13 lagen). Vermoedelijk 1611: *Harmen Bruins* (E). *Evert Pieters* en *Geeske Jacobs*, ehel. te Leermens, inv. 1785 (E)⁹ en 1801 (E)¹⁰.
- B12** Vermoedelijk de edele heerd De Wippe in de clauw Oostrum (E). 1611: *Claes Luitiens* (E)¹¹.
- B13** *Onne Drieuwes* en *Jantje Jans*, inv. 1753 (E)¹², *Tidde Roelfs*, inv. 1778 (E)¹³
- B14** Bolsiersema, later Scharfsborg en Schatsborg genaamd, identiek aan de edele heerd Het Hoge Heem anders Klukesweer in de clauw Leermens buiten de burenen (Z).

⁶ R.A. Fivelingo, inv.nr. 539.

⁷ Ibid., inv.nr. 543.

⁸ F.A. Venhuizen, inv.nr. 9, opgemaakt ten overstaan van de overrechter van Zandtster Eesterrecht.

⁹ R.A. Fivelingo, inv.nr. 148, fol. 136.

¹⁰ Ibid., inv.nr. 149, fol. 69.

¹¹ Ibid., inv.nr. 138, oud XX a*, fol. 9.

¹² Ibid., inv.nr. 148, fol. 2r.

¹³ Ibid., inv.nr. 163.

- B16* Waelkenheerd, edele heerd in de clauw Leermens binnen de burens (Z), later Reddeloos genaamd.
- B18* Addingeol, edele heerd in de clauw Leermens buiten de burens (Z)
- B19* Grevinga, voormalige borg, edele heerd Gaykemaheerd in de clauw Leermens buiten de burens (Z)
- B19** Doeke Abkemaheerd, edele heerd in de clauw Leermens buiten de burens (Z)
- B20* Jacobsmaheerd, edele heerd in de clauw Leermens buiten de burens (Z)
- B20a* *Jan Pieters Redeker*, inv. 1799 (Z)¹⁴
- B21* *Tymen Regniers* en *Arentje Tjasses*, inv. 1771 (Z)¹⁵, *Timen Regniers* en *Geske Geerts*, inv. 1790 (Z)¹⁶.
- B22* *Roelf Meertens* te Leermens in Zandtsterrecht, 1758 (Z)¹⁷.
- B23* geen informatie over de rechtstoel bekend.
- B24* Alberdaheerd, in de 17de en 18de eeuw borg, wordt ten onrechte geïdentificeerd met de edele heerd Alberdaheerd in de clauw 't Zandt buiten de Korrel¹⁸, maar die lag ten noorden van het dorp. De bewoners worden meestal tot Leermens gerekend en zij ontbreken dan ook op de lijsten van 1718 en 1734. *Jan Ebels* en *Sara Jans* te Leermens, inv. 1795 (Z)¹⁹.
- B24a* geen informatie over de rechtstoel bekend, denkelijk Zandtsterrecht.
- B25* Ludekemaheerd in de clauw Leermens buiten de burens (Z).

't Zandt

- B26* 1718: *Luitien Tammes* (Z), 1734: *Reuke Jacobs* (Z), *Lurt Clasen* ('te Zeerijp'!) en *Grietje Reickes*, inv. 1764 (Z)²⁰, *Pieter Jans* en *Jantje Jans* op 't Zandt in Zandtsterrecht, inv. 1784 (Z)²¹
- B27** 1718: *Harm Jullens Doornbos* (niet Z), 1734: *Walle Egges* wed. of *Harmen Egges* (niet Z), *Jelis Pieters* en *Hindriktien Sywerts* in Eesterrecht, inv. 1767 (E)²².
- B28* Omtaheerd, de vroegere borg Ompteda. 1718: *F. Reinders* (Z), 1734: *Frik Reinders* wed. (Z), *Jan Willems* en *Martjen Eiszes* in Zandtsterrecht, inv. 1777 (Z)²³.
- B29* 1718: *Luy Jans* (Z), 1734: *Lui Jans* (Z), *Harm Remmers* en *Reinewe Tonnis* op 't Zandt, inv. 1755 (Z)²⁴; *Alje Heres* en *Geeske Ymels*, op 't Zandt, in Zandtsterrecht, inv. 1777 (Z)²⁵; *Evert Sybolts* en *Geeske Imels* op 't Zandt in Zandtsterrecht, inv. 1781 (Z)²⁶.
- B29** 1718: *Wypko Aljes* (Z), 1734: *Heere Jans* (Z), *Heere Jans* in Zandtsterrecht, inv. 1752 (Z)²⁷.

¹⁴ Ibid., inv.nr. 544.

¹⁵ Ibid., inv.nr. 163.

¹⁶ Ibid., inv.nr. 543.

¹⁷ Ibid., inv.nr. 522.

¹⁸ W.J. Formsma e.a., *Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen 1973).

¹⁹ R.A. Fivelingo, inv.nr. 544.

²⁰ Ibid., inv.nr. 150 en 520.

²¹ Ibid., inv.nr. 543.

²² Ibid., inv.nr. 150.

²³ Ibid., inv.nr. 541.

²⁴ Ibid., inv.nr. 150.

²⁵ Ibid., inv.nr. 541.

²⁶ Ibid., inv.nr. 542.

²⁷ Ibid., inv.nr. 517.

- B30** Boerderij. 1718: *Jan Tjaas* (Z), 1734: *Jan Tiaas* (Z).
- B30*** Pelmolen, later samengevoegd met boerderij 30. 1718: *Isebrand Jans* pelmuld., 1734: de pelmulder. Op grond van de volgorde zou men echter eerder verwachten dat het een molen te Zijldijk betreft.
- B31** 1718: ? (1721: *Rinje Peters*), 1734: *Rinje Peters* (niet Z). *Rienje Pieters*, inv. 1723 (E)²⁸; *Jacob Michiels* in Eesterrecht, inv. 1764 (E)²⁹ en 1790 (E)³⁰.
- B32** *Nanne Klaassen* en *Diewerke Berents* op 't Zandt, 1775 (Z)³¹ en 1780 (Z)³².
- B33** 1611: *Hayo Jochums* (niet E), 1718: *Jan Immes* (Z), 1734: *Jan Immes* wed. (Z), *Imme Jans* in 1764 vermeld in Zandtsterrecht³³.
- B34** 1718: *Everd Jans* (Z), 1734: *Klaas Tjapkes* (Z), *Luitjen Luurts* en *Anje Harms* in Zandtsterrecht, inv. (Z)³⁴.
- B34a** 1718: ?, 1734: *Jan Waldriks?* (Z). Geen informatie over de rechtstoel bekend en evenmin namen van bewoners vóór 1755.
- B35** Commersheem, edele heerd in de clauw 't Zandt buiten de Korrel. 1718: *Jacob Rengers* (Z), 1734: *Jacob Rengers* (Z).
- B36** Alberdanijeheerd, een edele heerd in de clauw 't Zandt buiten de Korrel. 1718: *Willem Alms* (Z), 1734: *Renger Leulfs* (Z).
- B37** 1718: ? (1721: *Derk Jans* wed.), 1734: *Cnellis Jans* (Z).
- B38** Terhorn (ten onrechte ook wel geïdentificeerd met Clantshuis, een edele heerd in de clauw Leermens buiten de burenen). 1718: *Claas Tonnis* (Z), 1734: *Claas Tonnis* (Z), *Jacob Tietes* in Zandtsterrecht, inv. 1790 (Z)³⁵.
- B38a** Bethlehem. 1718: ?, 1734: ? (1737: *Willem Arents* (niet Z)), *Syert Lippes*, inv. 1772 en 1781 (E)³⁶.
- B39** Lissebonheerd, is vermoedelijk Fosma Nijeheerd, edele heerd in de clauw 't Zandt boven de Korrel. 1718: *Peter Ewes* (Z), 1734: *Garmt Gerrits* (Z), *Sywert Hoykes* en *Frouke Aykes* op 't Zandt, inv. 1770 (Z)³⁷, *Sywert Hoykes* en *Geertruida Arens* op 't Zandt, inv. 1775 (Z)³⁸.
- B40** 1718: ? (1721: *Jan Berens* (niet Z)), 1734: *Jan Luitiens* (niet Z), *Egge Hindriks*, inv. 1763 (E)³⁹.
- B41^I** 1718: ? (1721: *Ymel Jans* (niet Z)), 1734: *Imel Jans* (niet Z), *Ymel Jans*, inv. 1753 (E)⁴⁰, *Geert Geerts*, inv. 1765 (E) en 1781 (E)⁴¹, *Pieter Claassen*, inv. 1778 (E) en 1790 (E), *Cornellis Jans*, inv. 1793 (E)⁴².

²⁸ Ibid., inv.nr. 147.

²⁹ Ibid., inv.nr. 157.

³⁰ Ibid., inv.nr. 148, fol. 170.

³¹ Ibid., inv.nr. 541.

³² Ibid., inv.nr. 542.

³³ Ibid., inv.nr. 148

³⁴ Aldus B.W. Siemens, *Toelichting bij de historische atlas van de provincie Groningen* (daar ten onrechte genoemd als bewoners van boerderij 35). Ik vond deze inventaris echter nog niet terug.

³⁵ R.A. Fivelingo, inv.nr. 543

³⁶ Ibid., inv.nr. 148, fol. 52r, resp. 87v.

³⁷ Ibid., inv.nr. 546 en inv.nr. 163, fol. 418-419.

³⁸ Ibid., inv.nr. 541.

³⁹ Ibid., inv.nr. 148.

⁴⁰ Ibid., inv.nr. 150.

⁴¹ Ibid., inv.nr. 148, fol. 24v, resp. 88r.

⁴² Ibid., inv.nr. 149.

- B41^{II}** 1718: ?, 1734: *Jacob Luitiens (Z)*, *Jan Lammerts*, inv. 1791 (E)⁴³.
- B41a** 1718: *Ebel Walles (Z)*, 1734: *Eebel Walles (Z)*
- B41b** Volgt na B81 onder Eenum.
- B42** Het Wiel, oudtijds de edele heerd Witte Sybekenheerd in de clauw buiten Spijkmerweg (E), 1718: *Gerrit Reinders wed.* (niet Z), 1734: *Gerrit Reinders wed.* of dochter *Hyke Gerrits* (niet Z), *Harm Aljes*, inv. 1753 (E)⁴⁴, *Marten Melles*, inv. 1789 (Z!)⁴⁵, *Marten Melles*, inv. 1790 (E)⁴⁶.
- B43** 1611: *Johan Hindricks* (niet E), 1718: *Luid Derks (Z)*, 1734: *Luint Derks wed.* (Z), *Pieter Luirts*, in *Zandtsterrecht*, 1764 (Z)⁴⁷.
- B43a** 1718: *Derk Jans (Z)*, 1734: *Derk Jans wed.* (Z) (op grond van de volgorde in de lijsten zijn dit de bewoners van 43a en niet de gelijknamige bewoners van 37).
- B44^I** 1718: *Hindrick Olchers (Z)*, 1734: *Hindrik Olgers wed.* (Z), *Jacob Heres* en *Sypke Berends*, op 't Zandt, inv. 1780 (Z)⁴⁸, *Freerk Pieters* en *Sypke Berends*, op 't Zandt, 1793 (Z)⁴⁹.
- B44^{II}** 1718: *Albert Clasen*, Laan (Z), 1734: (op grond van de volgorde:) *Derk Hindriks (Z)*, *Symon Klasen*, inv. 1779 (Z)⁵⁰.
- B45** Wellicht, op grond van volgorde: 1718: *Claas Jacobs*, Noorderweg (Z, onder de keuters!), 1734: *Claas Jacobs (Z)*. Met zekerheid: *Harm Isebrants*, inv. 1789 (Z)⁵¹
- B46** 1718: *Hidde voerman (Z)*, 1734: *Sebe Pieters (Z)*.
- B47** 1718: ?, 1734: *Sijwert Harms (Z)*, *Meerten Willems*, inv. 1775 (Z) en 1794 (Z)⁵²
- B48** 1611: *Harmen Duirts* (niet E), 1718: *Jacob Gyses (Z)*, 1734: *Jacob Gyses (Z)*, *Johannes Venekamp*, inv. 1777 (Z)⁵³, *Focko Jacobs*, inv. 1783 (Z)⁵⁴.
- B49** Wellicht: 1718: *Heine Clasen (Z)*, 1734: *Heine Clasen (Z)*
- B50** 1718: *Claas Sebes (Z)*, 1734: *Claas Sebes (Z)*.
- B51** 1611: *Evert Floris* (niet E), 1718: *Julle Doornbus (Z)*, 1734: *Claas Everts (Z)*.
- B52** 1611: *Julle Jacobs* (niet E), 1718: *Pieter Everts (Z)*, 1734: *Remmert Harms (Z)*.
- B53** 1611: *Tammo Jansens* (niet E), 1718: *Arent Peters (Z)*, 1734: *Bartelt Hindriks (Z)*, *Egge Jacobs*, inv. 1761 (Z)⁵⁵.
- B54** 1611: *Lubbert Frix* (E), 1718: ? (1721: *Meerten Harkes* (niet Z)), 1734: *Meerten Harkes* (kinderen) (niet Z), *Willem Meertens*, inv. 1755 (E)⁵⁶, *Luint Melles*, inv. 1764 (E)⁵⁷.

⁴³ Ibid., inv.nr. 543.

⁴⁴ Ibid., inv.nr. 150.

⁴⁵ Ibid., inv.nr. 543. Dit betreft dezelfde boerderij van 101½ gras als de inventaris van het jaar daarop. Toch is deze inventaris voor de redger van Zandtsterrecht opgemaakt. Dit is de enige door mij gevonden uitzondering op de regel dat de rechtstoel van het huis aangehouden wordt.

⁴⁶ Ibid., inv.nr. 148.

⁴⁷ Ibid., inv.nr. 148.

⁴⁸ Ibid., inv.nr. 542.

⁴⁹ Ibid., inv.nr. 543.

⁵⁰ Ibid., inv.nr. 542.

⁵¹ Ibid., inv.nr. 543.

⁵² Ibid., inv.nr. 541, resp. 543.

⁵³ Ibid., inv.nr. 541.

⁵⁴ Ibid., inv.nr. 542.

⁵⁵ Ibid., inv.nr. 150 resp. 526.

⁵⁶ Ibid., inv.nr. 150

⁵⁷ Ibid., inv.nr. 150 en 161.

- B56** 1718: (*Hindrick Jans*) (niet Z), 1734: *Willum Bonnes* (Z).
- B57** 1611: *Jacob Willems* (niet E), 1718: (*Klaas Ewes*) (niet Z), 1734: *Claas Jans* (Z), *Jan Klaassen*, inv. 1783 (Z)⁵⁸.
- B58** 1718: (*Pieter Harms of Harm Pieters*) (niet Z), 1734: *Harm Pieters* (Z)
- B59** 1611: *Jan Claessens* (E), 1718: *Tamme Pieters* (niet Z), 1734: *Tamme Pieters* (niet Z), *Pieter Klaassen*, inv. 1768 (E)⁵⁹, *Symen Driewes*, inv. 1777 en 1780 (E)⁶⁰.
- B59a** 1718: *Geerd Ockes* (Z), 1734: *Geert Ockes wed.* (Z), *Wolter Jacobs*, inv. 1764 (Z)⁶¹.
- B59b** 1718: *Tamme Cornellis* (Z), 1734: *Eibe Hindriks* (Z).
- B60** 1611: *Jan Ulfers* (E), 1718: *Jan Jochems* (niet Z), 1734: *Jan Jochems wed. of zoon Jochem Jans* (niet Z), *Jochum Jans* in 1765 wonend onder Eesterrecht (E)⁶².
- B60a** 1718: *Claas Harms* (wed.) (niet Z), 1734: *Claas Harms wed. of Derck Clasen* (niet Z), *Derck Claassen*, inv. 1762 en 1763 (E)⁶³.
- B61** 1611: *Peter Tewes* (E), 1718: *Frerik Tobias* (niet Z), 1734: *Ente Filips* (niet Z), *Meerten Cornellis*, inv. 1764 (E)⁶⁴.
- B61*** 1718: ? (1721: *Klaas Gerrits* (niet Z)), 1734: *Claas Gerrits of Lammert Aljes* (niet Z), *Geert Harkes*, inv. 1783 (E)⁶⁵, *Cornelis Pieters*, inv. 1797 (E)⁶⁶.
- B63^I** Eppingeheerd, edele heerd in de clauw Rijk buiten de weg (Z). 1734: *Onne Driuwes* (Z).
- B63^{II}** 1734: *Luint Hiddes wed.* (E).
- B63a** 1734: *Sywert Peters* (E), *Jan Immes*, 1796 (E)⁶⁷.
- B63b** 1734: *Wolter Jacobs* (Z), *Alje Harms*, inv. 1788 (Z)⁶⁸.
- B63c** Volgt na B81 onder Eenum.

Zeerijp

- B64** Vrouw Biwingeheerd, edele heerd in de clauw buiten Spijkmer weg (E). 1734: *Jacob Cornelys wed. of Peter Jans* (E).
- B65^I** Doornbosheerd, al in de 18de eeuw samengevoegd met
- B65^{II}** Edzemaheerd, edele heerd in de clauw Rijk buiten de weg (Z). 1734: *Jan Eckes* (Z).
- B66^I** 1734: *Berent Cornelys* (Z), *Cornellis Berents*, inv. 1786 (Z)⁶⁹.
- B66^{II}** 1734: *Coert Jans* (Z), *Willem Jans*, inv. 1764 (Z)⁷⁰ en 1765 (Z)⁷¹.
- B67** Pypingeheerd of Wyningetil, edele heerd in de clauw Rijk buiten de weg (Z). 1734: *Hindrick Hindricks* (Z), *Jacob Pieters*, inv. 1773 (Z)⁷².
- B68** 1734: *Pieter Jannes* (L).

⁵⁸ Ibid., inv.nr. 543.

⁵⁹ Ibid., inv.nr. 148, fol. 35.

⁶⁰ Ibid., inv.nr. 163.

⁶¹ Ibid., inv.nr. 150 en 521.

⁶² Ibid., inv.nr. 148, fol. 20v.

⁶³ Ibid., inv.nr. 150 en 155.

⁶⁴ Ibid., inv.nr. 150 en 160.

⁶⁵ Ibid., inv.nr. 163.

⁶⁶ Ibid., inv.nr. 149.

⁶⁷ Ibid., inv.nr. 144.

⁶⁸ Ibid., inv.nr. 543.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid., inv.nr. 537 en inv.nr. 150.

⁷¹ Ibid., inv.nr. 150.

⁷² Ibid., inv.nr. 540.

- B68a** 1734: wellicht *Henne Clasen* (L).
- B69** 1734: *Tieye Alders* (L), *Cornellis Pieters Toppen*, inv. 1780 (L)⁷³.
- B70** Hinckemaheerd, oudtijds Ubbemaheerd, edele heerd in de Groefsterclauw (L). 1734: *Pieter Mennes* (L).
- B71^I** 1734: *Heere Aljes* (L).
- B71^{II}** Schoemakersheerd, edele heerd in de Groefsterclauw (L). 1734: *Sywert Peters* (L).
- B72** 1734: *Jan Krins* (L).
- B73** De voormalige borg Juckema. 1734: *Jan Jansen* op Jukema (L).
- B74** 1734: *Jan Berens* (L), *Willem Jans* en *Pieterke Derks Uildersma*, inv. 1800 (L)⁷⁴.
- B75** Vrouw Ulskenheerd, edele heerd in de Rijpster clauw (L). 1734: *Claes Jans* (L).
- B76** Vicarieheerd, tegenwoordig ook Haykensheerd genoemd. 1734: *Ty Pieters* (Z).
- B76*** Lippe Haykensheerd, edele heerd in de Rijpster clauw (L), later de borg Haykema. 1734: de borgh Eykema, woort bewoont door de juffer *Van Borck* (L).
- B77** 1734: *Jannes Clasen* (Z).
- B77a** Schathuis bij Eelsum. 1734: *Hidde Geerts* (Z). *Ebel Roelfs*, inv. 1761 (Z)⁷⁵, *Pieter Beerents* en *Geertie Pieters*, inv. 1778 (Z)⁷⁶.
- B77a*** De voormalige borg Eelsum, edele heerd in de clauw Rijp boven de weg (Z). 1734: de borgh Eelsum en men toebehoorende mevr. van Oosterwijtwert (Z).
- B78** 1734: *Berent Frecks* (Z), *Jan Derks*, inv. 1773 (Z)⁷⁷.
- B79** Sywerdingeheerd, edele heerd in de clauw Rijp boven de weg (Z). 1734: *Luilf Hindriks* (Z), *Harm Luilefs*, inv. 1768 (Z)⁷⁸.
- B80** Gutegeheerd, edele heerd in de clauw Rijp boven de weg (Z). 1734: *Jacob Tammens* (Z).
- B81** De voormalige borg Baukema, edele heerd in de clauw Oostrum (E). 1734: *Claes Jans Boukema* wed. (E).

Eenum

- B41b** Oostrum, de edele heerd van die naam in de gelijknamige clauw (E). 1611: *Alle Jansen* (E), 1734: *Peter Jans* (E), *Lue Jans*, inv. 1801 (E)⁷⁹.
- B63c** 1734: *Peter Jans* (Z).
- B82** 1734: *Luitien Lamges* (Z)⁸⁰.
- B83** 1734: *Hindrick Clasen* (keuter) (Z).
- B83a** 1611: *Johan Gerrits* (E), 1734 gebruikt door *Nanne Jans* (B84).
- B84** 1734: *Nanne Jans* (Z)
- B84a** 1734: *Jan Carsyns* (E).
- B85** 1611: *Dirck Jansens* (niet E), 1734: *Derck Eppes* (Z).
- B86** 1734: *Claes Duirs* (Z).
- B86*** 1734: *Roelf Eppes* (Z).

⁷³ Ibid., inv.nr. 636.

⁷⁴ Ibid., inv.nr. 637.

⁷⁵ Ibid., inv.nr. 528 en inv.nr. 150.

⁷⁶ Ibid., inv.nr. 541.

⁷⁷ Ibid., inv.nr. 540.

⁷⁸ Ibid., inv.nr. 163, fol. 434.

⁷⁹ Ibid., inv.nr. 149.

⁸⁰ De localisering en bewoners van de boerderijen 82, 83, 86 en 86* onder enig voorbehoud, daar deze in de 18de eeuw een aantal wijzigingen hebben ondergaan.

Godlinze

- B88** *Tonnis Jans*, inv. 1778, 1789 en 1795 (Z)⁸¹.
B92 Maarhuis, edele heerd in de clauw Leermens buiten de burens (Z). *Menne Eyses*, inv. 1775 (Z)⁸².

De nummers vanaf 93 zijn niet in het boerderijenboek opgenomen en dienen alleen tot referentie.

Leermens

- B93** Lambertsheerd, edele heerd in de clauw Leermens binnen de burens (Z). *Ude Klaasen*, inv. 1789 (Z)⁸³
B94 Nittersheerd, edele heerd in de clauw Leermens binnen de burens (Z).
B95 Ontbreekt in het boerderijenboek 't Zandt: 1721: *Harm Ebes* gebr. 47 gr. onder Leermens en 8 gr. onder Eenum, van verschillende eigenaren en voor bijna de helft eigendom van de familie Scharff op Boelsiersema, 1744: *Thomas Harms*, 1745-1767: *Albert Harms*, 1783: diens weduwe, 1832: weduwe *Polman Gruys*. Geen gegevens over de rechtstoel bekend, maar ongetwijfeld Zandtsterrecht.
B96 Zandtstermolen in Molenhorn. *Lubbert Geerts*, bakker, inv. 1762 (E)⁸⁴

't Zandt

De huizen in de dorpskom van 't Zandt zijn bij benadering te koppelen aan de kadastrale kaart van 1832. De volgorde is te reconstrueren, maar de koppeling aan de individuele huizen blijft natuurlijk onzeker.

- B97** *Cornellis Jans*, wever, en *Tryntje Sikkes*, inv. 1793 (E)⁸⁵
B98 *Febe Jans* en *Grietje Jacobs*, inv. 1755 en 1768 (E)⁸⁶, *Febe Jans*, schoenmaker te 't Zandt, en *Geertruit Geerts*, inv. 1755 en 1758 (E)⁸⁷, *Jan Febes* en *Harmke Menkes*, te 't Zandt, inv. 1773 (E)⁸⁸; *Getruit Geerts* en haar stiefzoon *Jan Febes*, inv. 1758 (E)⁸⁹, *Jan Febes*, inv. 1762 (E)⁹⁰.
B99 Kosterij. 1718 en 1734: ? (niet Z), *Pieter Regnier*, organist en schoolmeester, en zijn vrouw *Engeltjen Kornelis Bolt*, inv. 1754 en 1762 (E)⁹¹.
B100 1718 en 1734: ? (niet Z; 1730-1746: *Albertus Elleri*).
B101 1756: *Hindrik Harms*, wedman van Eesterrecht (E)⁹².

⁸¹ Ibid., inv.nr. 541, 543, resp. 544.

⁸² Ibid., inv.nr. 541.

⁸³ Ibid., inv.nr. 543.

⁸⁴ Ibid., inv.nr. 150 en 154.

⁸⁵ Ibid., inv.nr. 149.

⁸⁶ Ibid., inv.nr. 148, fol. 5v en 30.

⁸⁷ Ibid., inv.nr. 150.

⁸⁸ Ibid., inv.nr. 163.

⁸⁹ Ibid., inv.nr. 152.

⁹⁰ Ibid., inv.nr. 148, fol. 17.

⁹¹ Ibid., inv.nr. 150, resp. inv.nr. 148.

⁹² Ibid., inv.nr. 164, fol. 8.

- B102** *Alje Freerks*, bakker, en *Geertruid Jacobs*, inv. 1784 (E)⁹³; inv. *Alje Freeriks en Geertruid Jacobs*, inv. 1784, inv.nr. 149, fol. 35 (E); *Frerik Aljes*, wedman van het Eesterrecht, inv. 1758 (E)⁹⁴.
- B103* *Abel Dorenbos*, winkelier, inv. 1774 (Z)⁹⁵.
- B104* 1734: *Derk Geerts*, keuter (Z)
- B105* *Pieter Tomas*, wedman van Zandtsterrecht, inv. 1762 (Z)⁹⁶.
- B106* 1734: *Pieter Jans*, keuter (Z; op grond van volgorde).
- B107* 1734: *Cnellis Pieters*, keuter (Z)
- B108* 1734: wellicht *Cnellis Philips*, keuter (Z; op grond van volgorde), *Assijn Pieters*, winkelier op 't Zandt, en *Diewerke Sijbolts*, inv. 1774 (Z)⁹⁷.
- B109* 1718: pastoor (Z), 1734: de pastorie (Z).
- B110* 1718: het gasthuis (Z), 1734: *Bregtie Louwes* (Z).
- B111* 1734: *Jacob Mertens*, arbeider (Z).
In een van deze huizen in het oosten van 't Zandt woonde in 1734, blijkbaar als rentenier, *Peter Ewes* (Z), die in 1718 nog op B39 woonde.
- B112** Honderd, oorspronkelijk één huis (E).

De volgende huizen te Zijldijk en bij de Korendijk zijn ontleend aan de kaarten van de provinciegoederen. Op één na vinden we de bewoners niet in de lijsten van 1718 terug en zij zullen onder het Eesterrecht vallen.

- a* 1720: *Hybel Everts*. 1718: ?, 1734: *Hybel Everts* (Z).
- b* 1720: *Jan Symens*.
- c* 1720: *Harm Jans*, timmerman.
- d* 1726: *Symen Toemes*.
- e* 1726: *Ties Luitiens*.
- f* 1726: *Symen Jans*. 1718: *Simen Jans* (Z).
- g* 1726: *Jacob Lammerts*.

Eenum

In het dorp zelf liggen (niet afzonderlijk genummerd):

- Het huis te Eenum. 1734: De borgh toebehoorende de vrouw van Dijkstrahuis kinder (Z)
 - Schathuis bij de borg. 1734: *Derck Jans*, keuter (Z)
 - De pastorie. 1734: De pastoor *H. Mattersteck* woonende in de pastoorie (Z)
 - De kosterij. 1734: De mester *J. Subbema* (Z)
- B113* 1734: *Jan Lauwerens* (Z)
- B114* De Knol, edele heerd in de clauw Eenum (Z). In 1718 al niet meer behuisd.

⁹³ Ibid., inv.nr. 148 en inv.nr. 149, fol. 35.

⁹⁴ Ibid., inv.nr. 152, fol. 15.

⁹⁵ Ibid., inv.nr. 540.

⁹⁶ Ibid., inv.nr. 154, pag. 11.

⁹⁷ Ibid., inv.nr. 540.